

В. О. Каламаж

НАВЧАЛЬНА АВТОНОМІЯ СТУДЕНТІВ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ГРУПОВОЇ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Вплив навчальної проектної діяльності на розвиток та саморозвиток загальних і предметних компетентностей студентів широко визнано у психолого-педагогічній літературі. Стратегії та методи, які використовують у груповій проектній діяльності, є одними з найбільш релевантних для формування навчальної автономії студентів, для оволодіння ними засобами саморегульованого навчання. У статті викладено результати емпіричного дослідження щодо передумов застосування групової проектної діяльності у процесі вивчення іноземної мови. Зокрема, досліджено частоту використання студентами різних видів автономної практики під час вивчення англійської мови та перцепцію викладачів англійської мови навчальної автономії студентів.

Ключові слова: *групова проектна діяльність, навчальна автономія, саморегульоване навчання.*

Влияние учебной проектной деятельности на развитие и саморазвитие общих и предметных компетентностей студентов широко признано в психолого-педагогической литературе. Стратегии и методы, которые используются в групповой проектной деятельности, есть одними из наиболее релевантных для формирования учебной автономии студентов, для овладения ими способами саморегулированной учебы. В статье представлены результаты эмпирического исследования относительно предпосылок использования групповой проектной деятельности в процессе изучения иностранного языка. В частности изучается частота использования студентами разных видов автономной практики во время изучения английского языка и перцепция преподавателей английского языка учебной автономии студентов.

Ключевые слова: *групповая проектная деятельность, учебная автономия, саморегулированная учеба.*

The influence of a project activity on the development and self-development of students' general and specific competences is widely recognized in psycho-pedagogical literature. Strategies and methods which are used in group project activity are among the most appropriate for students' learning autonomy formation and for acquirement of means of self-regulated learning. Empirical research results of pre-conditions of implementing students' group project activity in a foreign language learning process are presented in this article. In particular, frequency of students' usage of different types of autonomic practice during foreign language learning and English language teachers' perception of students' learning autonomy have been examined.

Key words: *group project activity, learning autonomy, self-regulated learning.*

Постановлення проблеми. Сучасні дослідники проблем навчання іноземній мові у вищій школі зазначають, що «освіта не відбувається у суспільному вакуумі, тому вимагає переорієнтації на більш широку мету, ніж розвиток лише мовних та комунікативних навичок» [3]. Вища освіта повинна сприяти особистому зростанню студентів та підготовці їх до життя в умовах, що швидкоплинно змінюються, а також розвитку складних навичок саморегульованого навчання, вміння критично і творчо мислити, вирішувати проблеми, брати на себе відповідальність, осмислювати складні питання, вирішувати професійні, приватні або публічні завдання. Відтак нове завдання університетського курсу іноземної мови – це не просто вивчення мови, а також сприяння розвитку найважливіших навичок XXI століття та вміння демонструвати ці навички, використовуючи іноземну мову. Застосування групової проектної діяльності в навчальному процесі дозволяє досягти вищезазначеного, і тому потребує аналізу досвіду його впровадження в університетській освіті.

Мета нашого дослідження – проаналізувати передумови застосування групової проектної діяльності у процесі вивчення іноземної мови в контексті вміння студентів проявляти навчальну самостійність, використовувати різні види автономної практики, а також сприйняття викладачами іноземної мови поточного стану та перспектив розвитку навчальної автономії студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. John W. Thomas на основі метаогляду поточного стану наукових досліджень щодо впливу проектного навчання на якість предметних знань студен-

тів, а також викликів, із якими стикаються викладачі та студенти під час упровадження цього методу, впливу процедури PBL на розвиток навичок студентів, зробив висновок, що «ефективність PBL як навчального методу може більшою мірою, ніж ми визнаємо, залежати від включення різноманітної підтримки, щоб допомогти студентам навчитися вчитися» [6].

М. М. Khodary [9] зауважує, що значна кількість авторів рекомендує використовувати навчальні проекти з метою розвитку навичок самокерованого навчання («Self-Directed Learning»), що містить самостійне постановлення студентами навчальних цілей, вибір навчальних завдань тощо. Навчання на основі проектів, яке органічно включає самокероване навчання, допомагає студентам демонструвати кращу самоефективність, вищу мотивацію, проявляти більший інтерес до пошуку різних ресурсів для навчання й виконання завдань як самостійно, так і за допомогою інших.

I. Fragoulis, вивчаючи впровадження проектної роботи у викладанні англійської мови як іноземної, та аналізуючи труднощі й переваги участі студентів у проектній роботі, зазначає, що студенти набувають знань у процесі проектної роботи, формують групи, співпрацюють, використовують автентичні, «реальні» джерела інформації, аналізують та оцінюють їх, зауважують ініціативи один одного та приймають рішення. Вони розвивають автономію, оскільки мають вибір, розвивають контроль та відповідальність за своє навчання, тому що навчання відповідає їх «здібностям, стилю та уподобанням» [4].

Важливим критерієм ефективності групової проектної діяльності студентів під час вивчення іноземної мови є розвиток позиційно-рольової структури студентів у вимірі траєкторії від самостійного виконання навчально-пізнавальних задач, поставлених викладачем, до самонавчання та сфери самостійної навчально-пізнавальної діяльності, де джерелами активності студентів є власний життєвий досвід, а способи проектної діяльності (сукупність послідовно здійснюваних дій, методів, прийомів, операцій) розглядаються не тільки як засоби здобуття нового досвіду, але і як предмет учіння.

Інакше кажучи, йдеться про реалізацію одного з найважливіших принципів проектного навчання – *автономність та відповідальність студентів*, самокероване навчання. Згідно з останніми дослідженнями, мотивація до автономного навчання є ключовим

елементом справжньої мети освіти, спрямованої на здобуття ключових компетентностей XXI століття [5]; автономію студентів («Learner Autonomy») вважають не тільки важливою умовою успіху у вивченні іноземної мови, але й бажаною ціллю навчання [10], [11]. M. Yeung розглядає автономію студентів у галузі вивчення іноземної мови як особистісний конструкт, що містить мотивацію, впевненість у собі та незалежність від учителя, а також автономні навички, що включають використання навчальних стратегій та метакогнітивні знання [10]; «студентам потрібно просувати вивчення цільової мови різними способами, такими як рефлексія власного мислення, оцінювання своєї роботи та прийняття важливих рішень щодо свого навчання» [1].

Мотивація студента до навчання завжди пов'язана з тим, як студент уміє самостійно навчатися, адже інтерес до навчання, що виникає без опори на вміння та навички здобувати знання, поступово згасає. І навпаки, успішне виконання навчальної роботи завдяки володінню компетенцією саморегульованого навчання саме по собі є сильним мотивуючим чинником.

Результати дослідження J. C. Bravo, E. A. Intriago, J. V. Holguin, G. M. Garzon, L. O. Arcia [5] показали, що існує тісний взаємозв'язок між умінням студентів самостійно навчатися («Autonomy in Learning English») та мотивацією вивчення іноземної мови. Автори розглядають «автономію в навчальному процесі» як відповідальність та здатність суб'єктів навчання до самостійного управління своїми навчальними стратегіями. Мотивація передбачає не лише бажання вивчати мову, а й міру ставлення особи до праці та прагнення досягти навчальної мети. Таким чином, без самодисципліни та автономних зусиль однієї лише мотивації буде недостатньо для отримання бажаних результатів вивчення мови в довгостроковій перспективі. Оскільки автономія дозволяє студентам досягати своїх навчальних цілей завдяки напруженій роботі та відповідальності, вона відіграє важливу роль у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Під час планування емпіричного дослідження ми відштовхувалися від одного з провідних принципів реалізації групового проектного навчання – автономність та відповідальність студентів. Оскільки під час конструювання змісту групової проектної діяльності викладачеві потрібно орієнтуватися в поточному стані самостійності студентів у вивченні англійської мови, нами було використано опитувальник запропо-

нований у роботі Jorge Cevallos Bravo та співавторів. Використовуючи цей опитувальник, студенти повідомляють про заходи, які вони самостійно здійснюють для вивчення англійської мови, оцінюючи їх частоту за п'ятибальною шкалою Лайкерта: (5 = Завжди («Always»), 4 = Часто («Most of the time»), 3 = Іноді («Sometimes»), 2 = Рідко («Rarely»), 1 = Ніколи («Never»)) [5]. Опитувальник надавався студентам англійською мовою, відповіді студенти також давали англійською мовою. В інструкції було зазначено, що це не тест із правильними або неправильними відповідями, а від респондентів очікуються чесні та відверті відповіді, які не будуть впливати на оцінку їх навчальної успішності. Опитування проводилося в першому навчальному семестрі серед студентів Національного університету «Острозька академія», які вивчають англійську мову за професійним спрямуванням на нефілологічних спеціальностях. Було опитано 143 студенти, 3 анкети було вилучено як некоректно заповнені.

Результати опитування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати опитування студентів щодо використання ними автономної практики під час вивчення англійської мови

№	Види автономної практики	Завжди, % =5	Часто, % =4	Іноді, % =3	Рідко, % =2	Ніколи, % = 1	Середнє значення
1.	Читання академічних чи неакадемічних матеріалів англійською мовою	1,43	55,71	14,28	15,72	12,86	3,12
2.	Відвідання веб-сайтів з інформацією англійською мовою	0	71,23	14,48	14,29	0	3,57
3.	Надсилання електронних листів англійською мовою?	0	1,43	27,14	70,72	0,71	2,25

4.	Використання веб-додатків на своєму мобільному телефоні або інших електронних пристроїв, щоб покращити вашу англійську	0	41,43	42,86	14,28	1,43	3,29
5.	Слухання подкастів англійською мовою?	0	1,43	27,14	42,86	28,57	2
6.	Розмова з іноземцем англійською	0	14,29	57,15	14,28	14,28	3,12
7.	Пошук нових слів у словнику	14,28	28,57	42,86	11,42	2,87	3,57
8.	Перегляд телевізійних програм англійською мовою	0	57,15	38,56	2,86	1,43	3,71
9.	Перегляд фільмів англійською мовою	0	86,05	4,26	8,26	1,43	3,71
10.	Прослуховування пісень англійською мовою	85,72	12,86	1,43	0	0	4,86
11.	Написання листа друзям англійською	0	2,86	25,71	65,71	5,72	2,28
12.	Робота над правильною вимовою англійських слів	5,72	42,86	28,57	22,85	0	3,23
13.	Спілкування в Інтернеті з іноземцем англійською мовою	0	28,57	14,28	14,28	42,86	2,28
14.	Запис на онлайн-курс англійською мовою	0	0	14,28	42,86	42,86	1,62
15.	Занотовування цікавих слів або виразів англійською	5,72	14,28	42,86	18,57	18,57	2,34
16.	Ділитися своїми знаннями англійської мови з друзями	0	14,28	28,57	57,14	0	2,57

17	Спілкування зі своїм викладачем чи іншими студентами про те, чого б тобі ще хотілося навчитися англійською мовою	5,72	5,72	50	27,13	11,43	2,63
18	Допомога своїм друзям виконувати завдання з англійської	0	7,15	78,56	11,43	2,86	2,76
19	Використання програмного забезпечення англійською мовою	14,28	14,28	14,28	57,15	0	2,86
20	Виконання граматичних вправ	7,15	49,29	37,13	5,72	0,71	3,50
21	Написання есе англійською мовою	0	42,86	42,15	14,28	0,71	3,12
22	Написання есе англійською мовою з інших навчальних предметів	14,28	14,28	14,28	28,58	28,58	2,37
23	Внесення пропозицій своїм викладачам щодо змісту курсу з вивчення англійської мови	0	0	0	42,86	57,14	1,39
24	Розмова англійською з вашим викладачем	28,57	57,15	14,28	0	0	4,12

Було встановлено, що найчастішою мовною практикою, у якій учасники демонстрували свою навчальну автономію, є: прослуховування пісень англійською мовою («завжди» і «часто» використовують 98,58% студентів), перегляд фільмів англійською мовою («часто» використовують 86,05% студентів), розмова англійською із своїм викладачем («завжди» і «часто» використовують 85,72% студентів); відвідання веб-сайтів з інформацією англійською мовою («часто» використовують 71,23% студентів); читання академічних чи неакадемічних матеріалів англійською мовою («завжди» і «часто» використовують 57,14% студентів). Результати схематично представлені у вигляді графіка (рис. 1).

Рис. 1. Використання студентами видів автономної практики під час вивчення іноземної мови

Під час аналізу тих видів автономної практики, які студенти використовують значно рідше, насамперед експлікується проблема, що стосується завдань переходу до студентоцентованого навчання та застосування компетентнісного підходу під час вивчення іноземної мови. Йдеться про «голос та вибір» студентів під час планування змісту навчальної дисципліни. Так, найнижче студенти оцінили можливість внесення пропозицій своїм викладачам щодо змісту курсу з вивчення англійської мови. Близько 57% студентів цього не роблять ніколи, інша частина студентів роблять це рідко (42,86%).

Іншою проблемою є те, наскільки часто студенти заохочуються до використання англійської мови під час вивчення інших навчальних дисциплін. Загалом близько 71,44% опитаних студентів рідко мають практику написання есе англійською мовою з інших навчальних предметів (із них 28,58% ніколи цього не робили). Написання есе вимагає сформованих навичок критичного мислення, рефлексії та володіння прийомами академічного письма. Хоча використання цього засобу студентами для тренування навичок письма та вивчення лексики й граматики (граматичні структури, фрази та слова) здійснюється під час вивчення іноземної мови, то на практиці викладання інших навчальних дисциплін написання есе англійською мовою є ще недостатньо поширеним.

Видами діяльності, якими опитані студенти займалися рідше, були: надсилання електронних листів англійською мовою, слу-

ханья подкастів, написання листів друзям англійською мовою, спілкування в Інтернеті з іноземцем англійською мовою, запис на онлайн-курс англійською мовою. Тобто йдеться про те, що студенти недостатньо використовують англійську мову в безпосередній соціальній взаємодії та для саморозвитку. Вищезазначені практики, які є можливими за допомогою використання ресурсів Інтернет, спонукають студентів до реального спілкування, а тому допомагають реалізувати основний принцип вивчення іноземної мови – бути в мовному середовищі. Ми погоджуємося із рекомендацією вищезгаданих авторів [5], що веб-сайти та ресурси, які передбачають взаємодію в Інтернет, повинні бути заохоченими викладачами та чітко визначеними студентами як додаткові засоби вивчення мови.

Примітно також, що студенти рідко діляться своїми знаннями з англійської з друзями, а також не часто спілкуються зі своїм викладачем чи іншими студентами про те, чого б ще хотіли навчитися англійською мовою. З цього приводу вважаємо за необхідне зазначити, що саморегульоване навчання можливе не тільки в аспекті *індивідуального регулювання*, який підкреслює розвиток саморегуляції за сприяння зовнішнього моделювання та зворотного зв'язку, але й *спільного регулювання («coregulation»)*, що включає інших, як правило, більш досвідчених студентів, однолітків, тьюторів та ін. й підкреслює соціальний вплив та обмін через «зону найближчого розвитку». Ефективно спілкуючись та взаємодіючи з однолітками чи викладачами, які виступають у ролі експертів, студенти можуть обмінюватися кращим досвідом, постійно отримувати та надавати швидкий зворотний зв'язок; *соціально розподіленого регулювання* навчання, що по суті, є колективним регулюванням щодо цілей, прогресу та завдань, де особисті цілі невіддільні від соціальних цілей і досягаються через соціальну взаємодію [8].

Усвідомлення того, що проектне навчання («Project Based Learning») має бути студентоцентрованим, передбачає зміну ролі викладача від традиційного інструктора та контролера до фасилітатора, який допомагає студентам самостійно навчатися, спрямовує на досягнення їх навчальних цілей та оцінює отримані ними знання [2]; роль вчителів у сприянні розвитку автономії учнів полягає у використанні ними важливих ролей фасилітатора, радника, розпорядника ресурсів та менеджера [11]; автономний викладач повинен усвідомлювати свій особистий вплив на навчальний про-

цес, зрозуміти методи та мати навички управління. Він більше не постачальник знань, а є менеджером (manager), ресурсною особою (resource person) та радником (counselor). Викладач повинен залучати студентів до самостійного навчання, надаючи їм право обирати навчальні цілі («giving them ownership of learning objectives») та мотивувати їх до вивчення цільової мови [1]; «потрібно надавати час для студентів, щоб добре відрефлексувати роботу, яку вони виконують, і як вона може бути зіставлена з метою навчання», «під час усього проекту студенти і викладач, повинні розмірковувати над тим, що вони вивчають, як вони це вивчають, і для чого вони це вивчають» [7].

Ж. С. Bravo із співавторами [5] показали, що існує тісний взаємозв'язок між мотивацією вивчення іноземної мови, сформованою викладачами, та вмінням студентів самостійно навчатися. Викладачі іноземної мови можуть сприяти розвитку навчальної самостійності студентів шляхом їх заохочення до цього, зокрема за допомогою впровадження в навчальний процес групової проектної діяльності.

Однак викладачі можуть мати чимало обмежень у вказаній діяльності їх професійної практики. Як справедливо зазначають дослідники, «перехід до студентоцентрованого навчання не є простим швидкоплинним процесом. Це потребує іншого способу мислення щодо динаміки групи та ролі викладачів, а також студентів. Це вимагає багато планування, яке повинно здійснюватися спільно зі студентами, колегами, адміністрацією. Для успішної реалізації автономії учнів важливо, щоб усі зацікавлені сторони знали про обґрунтування різних методів роботи, навчання та оцінювання» [1].

Тому наступним кроком нашого дослідження стало вивчення питання як викладачі англійської мови оцінюють автономність студентів під час вивчення ними англійської мови та як заохочують студентів бути автономними. З метою вивчення сприйняття викладачами самостійності студентів нами було використано питання анкети, запропонованої в публікації Al Asmari [1]. Шляхом онлайн-опитування було опитано 14 викладачів, які викладають англійську мову за професійним спрямуванням на нефілологічних спеціальностях Національного університету «Острозька академія». Викладачі оцінювали поточний стан та перспективи розвитку автономії студентів за п'ятибальною шкалою Лайкерта: (5 = Більше ніж погоджуюся, 4 = Погоджуюся, 3 = Нейтрально, 2 = Не

погоджуюся, 1 = Категорично не погоджуюся). Опитування здійснювалося, подібно до попереднього, у першому навчальному семестрі. Результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

**Поточний стан та перспективи розвитку автономії студентів:
уявлення викладачів англійської мови**

№	Автономія студентів – поточний стан	Середнє значення	№	Автономія студентів – перспективи її розвитку	Середнє значення
1.	Студенти порівнюють свій навчальний результат із результатами інших студентів.	4,67	11.	Я думаю, що мій безперервний професійний розвиток має важливе значення для вдосконалення навчального процесу.	5
2.	Студенти готові відрізнятись у групі.	4,33	12.	Здійснюючи рефлексію процесу навчання студентів, я допомагаю їм визначити деякі проблеми та знайти шляхи їх вирішення.	4,33
3.	Студенти намагаються створити зв'язок із навчальними концепціями, коли вони вивчають нові правила граматики.	3,33	13.	Допомога студентам у оволодінні навчальними стратегіями є необхідною умовою впровадження їх самостійних дослідницьких проєктів у майбутньому.	3,36
4.	Студенти мотивують себе до вивчення англійської мови.	4	14.	Розвиток навчальної автономної компетентності студентів сприяє розвитку моєї автономії як викладача	3,6
5.	Студенти можуть аргументувати вибір навчального матеріалу	3	15.	Щоб мати можливість реалізовувати студентоцентризований підхід та розвивати студентські навчальні компетенції, мені потрібно покращити свої теоретичні знання в цій галузі.	3,57

6.	На початку навчання студенти визначають свої власні сильні та слабкі боки.	3,67	16.	Студенти повинні бути максимально автономними, і викладачі повинні забезпечити цю автономію.	4
7.	Студенти оцінюють свій прогрес у вивченні англійської мови під час сесії.	4	17.	Я отримую від університету всю необхідну теоретичну підтримку в цій ділянці.	3,5
8.	Студенти діляться своїми навчальними цілями з викладачами	3,33			
9.	Студенти самостійно встановлюють свої навчальні цілі.	3,33			
10.	Студенти самостійно досліджують мовні концепти, а не чекають вказівок викладача.	3			

Поточний статус навчальної автономії студентів, який сприймається викладачами англійської мови, є досить проблемним. Найвище викладачі оцінили активність студентів у ділянці порівняння свого навчального результату з результатами інших студентів (4,67 балів), їх прагнення відрізнятись в групі (4,33 бали), оцінювання студентами свого прогресу під час сесії (4 бали) та їх мотивацію до вивчення іноземної мови (4 бали). Однак ці результати не зіставляються з оцінкою викладачами залучення студентів до прийняття рішень, яка дорівнює або ледь перевищує 3 бали, що свідчить про переважно зовнішню мотивацію попередньо названих оцінюваних видів активності студентів (наприклад, інтерес до свого навчального результату з боку його впливу на призначення стипендії, або з боку впливу на середній бал диплома тощо). Викладачі можуть зіштовхнутися з труднощами із залученням студентів до прийняття рішень щодо власного навчання, оскільки

вони отримали дуже низькі бали за такими позиціями, як «самостійне дослідження мовних концептів без вказівок викладача» (3 бали), «самостійна аргументація вибору навчального матеріалу» (3 бали), «намагання створити зв'язок із навчальними концепціями, коли вивчаються нові правила граматики» (3,33 бали), рідко «діляться своїми навчальними цілями з викладачами» (3,33 бали), рідко «самостійно встановлюють свої навчальні цілі» (3,33 бали).

Результати аналізу даних щодо майбутніх кроків викладачів у плані вдосконалення автономії учнів, показують розуміння ними ролі «постійного професійного розвитку» (5 балів), значення рефлексії у навчальному процесі та фокус на навчальній автономності студентів (4 бали). Однак перешкодами в розвитку викладачами автономії студентів у своїх аудиторіях, можуть бути недостатній рівень їх теоретичних знань щодо розвитку студентських навчальних компетентностей, недостатній рівень допомоги студентам у оволодінні ними навчальними стратегіями, низька теоретична підтримка з боку університету в цій ділянці.

Висновки. Виходячи з того, що висока мотивація до навчання є ключовим елементом, що сприяє позитивному ставленню студентів до автономного навчання, вважаємо, що групову проектну діяльність можна розглядати як потужний інструмент для посилення автономії студентів у вивченні англійської мови. З другого боку, рівень розвитку навичок автономного навчання можна розглядати як важливу передумову ефективності групової проектної діяльності.

Однак потрібно зважати на низку обмежень щодо розвитку та підтримки високого рівня мотивації та навчальної автономії студентів, які пов'язані з особливостями сучасного стану системи освіти, переважанням об'єктно-центрованого навчання, низьким рівнем готовності студентів, не сформованістю в них навичок самостійного навчання, низьким рівнем готовності викладачів обмежити контроль над навчальним процесом в обмін на автономну навчальну практику та недостатнім володінням ними основними стратегіями для заохочення автономного навчання тощо.

Література:

1. Abdul Rahman Al Asmari. Practices and Prospects of Learner Autonomy: Teachers' Perceptions // <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/24446>.

2. Berrington X. S. Ntombela. In Pursuit of Androgogic Effectiveness <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/46808/25254>.

3. E. Jaleniauskienoa. Revitalizing Foreign Language Learning in Higher Education Using a PBL//<https://www.researchgate.net/publication/309328536>

4. I. Fragoulis. Project-Based Learning in the Teaching of English as A Foreign Language in Greek Primary Schools: From Theory to Practice // <files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083088.pdf>.

5. J.C.Bravo, E.A. Intriago, J.V.Holguin, G.M.Garzon, L.O.Arcia. Motivation and Autonomy in Learning English as Foreign Language // <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1126753.pdf>.

6. John W. Thomas. A review of research on project-based learning // http://www.bie.org/research/study/review_of_project_based_learning_2000.

7. J. Larmer, J. R. Mergendoller. Seven Essentials for Project-Based Learning // http://www.ascd.org/publications/educational_leadership/sept10/vol68/num01/Seven_Essentials_for_Project-Based_Learning.aspx.

8. K. Saks. Supporting Students' Self-Regulation and Language Learning Strategies in the Blended Course of Professional English // https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/.../saks_katrin.pdf?..

9. M.M. Khodary. Edmodo Use to Develop Saudi EFL Students' Self-Directed Learning // <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/65915/35650>.

10. M.Yeung. Exploring the Construct of Learner Autonomy in Writing: The Roles of Motivation and the Teacher // <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/60977>.

11. S.M. Alonazi. The Role of Teachers in Promoting Learner Autonomy in Secondary Schools in Saudi Arabia <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/elt/article/view/68824/37440>.